

Η «υποτονικότητα» & οι μετασχηματισμοί της αγοράς εργασίας, η επισφάλεια στην απασχόληση, οι επικυρίαρχες εργασιακές «νόρμες» & η κοινωνική ευπάθεια, στη νέα γενιά

του Νίκου Παπαδάκη

Αναντίλεκτα, η παρατεταμένη (δεκαετής) οικονομική ύφεση και τα αυστηρά δημοσιονομικά μέτρα που ελήφθησαν στο πλαίσιο των Μνημονίων στην Ελλάδα επέφεραν μία σειρά από δραματικές μεταβολές στα πεδία της οικονομίας και της απασχόλησης, απορρυθμίζοντας την αγορά εργασίας, αυξάνοντας τα ποσοστά ανεργίας, ιδίως της νεανικής, και έχοντας άμεση επίπτωση στον κοινωνικό ιστό της χώρας. Τα προαναφερθέντα συνδέονται με την (διαπιστωμένη) ραγδαία διεύρυνση του φαινομένου της επισφαλούς εργασίας και της (ποιοτικής και ποσοτικής) αύξησης των επισφαλών μορφών εργασίας στην Ελλάδα, στις οποίες εξ ανάγκης η νέα γενιά αρκετά συχνά στρέφεται, ελλείπει εναλλακτικών. Οι τάσεις αυτές ενισχύονται και από τις πρόσφατες, αλληπάλληλες, οικονομικές κρίσεις. Κοντολογίς, έχει δημιουργηθεί μία νέα συνθήκη στην αγορά εργασίας, στο πλαίσιο της οποίας εντείνονται (ειδικά ως προς τη νέα γενιά) οι μορφές εργασίας που χαρακτηρίζονται από επισφάλεια και ελαστικότητα όπως η μερική απασχόληση, η εκ περιτροπής απασχόληση, η προσωρινή απασχόληση και η εποχική απασχόληση, η φασόν απασχόληση (συμπεριλαμβανομένων των digital – κι ειδικά των social- nomads), η αδήλωτη εργασία κ.λπ.. Οι επισφαλείς μορφές εργασίας δύνανται να κατηγοριοποιηθούν, στη βάση δύο μείζονων χαρακτηριστικών, σύμφωνα με τον ILO: i. Την περιορισμένη χρονική διάρκεια της σύμβασης, ii. Την φύση της εργασιακής σχέσης.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα προαναφερθέντα, το πρόσφατο βιβλίο μας (από κοινού με την Δρ Μαρία Δρακάκη και τη Σοφία Σαριδάκη), με τίτλο «Ο βαθμός Απελπισίας». «Αγορά Εργασίας, Επισφαλής Εργασία και Κοινωνική Ευπάθεια στη Νέα Γενιά στην Ελλάδα: Η κατάσταση των πραγμάτων (σε Ευρώπη και Ελλάδα), παράμετροι, τάσεις, μετασχηματισμοί, επιπτώσεις και προκλήσεις για τις πολιτικές απασχόλησης» (εκδ. Ι. Σιδέρης) αρδεύεται περιεχομενικά από τα κύρια ευρήματα (τα οποία επικαιροποιεί και αναλύει εκτενώς) του, εθνικής κλίμακος, Ερευνητικού Έργου με τίτλο «Επισφαλής Εργασία και Νέα Γενιά στην Ελλάδα σήμερα», το οποίο συγχρηματοδοτήθηκε από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο-ESF). Η Έρευνα, στην οποία εδράζεται το Βιβλίο, έγινε με *τριγωνοποιημένη μεθοδολογική στρατηγική*, με τη σύγχρονη αξιοποίηση α) της δευτερογενούς ποσοτικής ανάλυσης σειράς δεδομένων σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, τόσο για την περίοδο 2010- 2019, όσο και για την περίοδο της πανδημίας και β) της πρωτογενούς ποιοτικής έρευνας σε εθνικό επίπεδο (με 30 ημι-δομημένες και αφηγηματικές συνεντεύξεις σε επισφαλώς εργαζόμενους -ες νέους και νέες). Στο Βιβλίο μας λοιπόν, μεταξύ άλλων, επισκοπούμε κριτικά τους εξελικτικούς, πολυδιάστατους μετασχηματισμούς και τις επικυρίαρχες τάσεις στην αγορά εργασίας τα τελευταία χρόνια, ενώ η έμφαση δίδεται στη διερεύνηση του φαινομένου της εργασιακής επισφάλειας

Νίκος Παπαδάκης, Καθηγητής και Διευθυντής του Κέντρου Πολιτικής Έρευνας και Τεκμηρίωσης (ΚΕΠΕΤ) του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης, Μέλος του Επιστημονικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου του ΕΚΔΔΑ

και της σχέσης της με κοινωνική ευπάθεια στην νέα γενιά, σε Ευρώπη και Ελλάδα σήμερα. Εξετάζονται επίσης οι επιπτώσεις της πανδημίας στα προαναφερθέντα. Η εστίαση είναι στην ελληνική περίπτωση.

Κάποια από τα βασικά ευρήματα της δευτερογενούς ποσοτικής ανάλυσής μας, που αναλύονται εκτενώς στο Βιβλίο, έχουν ως ακολούθως: Για την περίοδο 2010-2019 στην Ε.Ε., τα ποσοστά μερικής απασχόλησης στην ηλικιακή ομάδα 15-24 είναι μεγαλύτερα σε όλες σχεδόν τις χώρες και μάλιστα στις περισσότερες από αυτές με σημαντική διαφορά σε ποσοστιαίες μονάδες (32% έναντι 18%). Το ποσοστό προσωρινής απασχόλησης για την ηλικιακή ομάδα 15-24 ήταν παραπάνω από τριπλάσιο, συγκρινόμενο με αυτό που αντιστοιχεί στην ηλικιακή ομάδα 25-64.

Κατά τα έτη 2010-2019 εντοπίζονται μεταξύ άλλων τα ακόλουθα για την Ελλάδα: Τα ποσοστά μερικής απασχόλησης, κατά την τελευταία δεκαετία στην Ελλάδα για τους νέους 15-29 ετών, έχουν σημειώσει σημαντική άνοδο, ενώ το 2019, το ποσοστό των μερικώς απασχολούμενων νέων 15-24 ετών ήταν 30%. Την ίδια περίοδο, το ποσοστό της προσωρινής απασχόλησης στους νέους 15-24 (31% το 2019) ήταν περίπου τριπλάσιο συγκριτικά με τις ηλικιακές ομάδες 25-54 και 55-64. Το συνολικό ποσοστό υποαπασχολούμενων ηλικίας 15-24

στην Ελλάδα από το 2016 και έπειτα σημείωσε μια σημαντική αύξηση, φτάνοντας το 2019 να είναι το μεγαλύτερο ανάμεσα στα Κ-Μ της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο βασικός λόγος «επιλογής» της μερικής είτε της προσωρινής απασχόλησης (κυρίως για τους νέους) ήταν η αδυναμία εύρεσης θέσης πλήρους απασχόλησης («μη ηθελημένη» επισφαλής απασχόληση). Στο σύνολο των ετών 2010-2019, αυτό ίσχυε για το 60,5% των επισφαλώς εργαζόμενων νέων ηλικίας 15-24 και για το 64,2% των επισφαλώς εργαζόμενων απόμων ηλικίας 25-64, ποσοστά περίπου διπλάσια σε σύγκριση με τα αντίστοιχα της EU28. Από σειρά ευρημάτων, διαπιστώνεται η ισχυρή συσχέτιση μεταξύ μορφωτικού επιπέδου και υπο-απασχόλησης. Υπάρχει έντονη έμφυλη διάσταση στην επισφαλή απασχόληση. Σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας 2010-2019, το έμφυλο χάσμα (με την υπερ-αντιπροσώπηση των γυναικών) στη μερική απασχόληση ήταν ιδιαίτερα εμφανές και στις δύο ηλικιακές ομάδες (15-24 και 25-64) και σημείωσε επιπλέον αύξηση. Καθίσταται εμφανής η τάση εξελικτικής υπερ-αντιπροσώπησης επισφαλών μορφών απασχόλησης, στις προσλήψεις στον ιδιωτικό τομέα. Στον ιδιωτικό τομέα τα τελευταία χρόνια (από το 2014 και μετά) σημειώθηκε μια σημαντική αύξηση των προσλήψεων μερικής απασχόλησης, οι οποίες μαζί με αυτές της προσωρινής απασχόλησης ξεπερνούσαν κατά πολύ τις

προσλήψεις σε θέσεις πλήρους απασχόλησης. *Οι μερικώς απασχολούμενοι εργαζόμενοι, που διέτρεχαν κίνδυνο φτώχειας στην Ελλάδα, ήταν υπερδιπλάσιοι συγκριτικά με τους εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης, ενώ οι εργαζόμενοι προσωρινής απασχόλησης διέτρεχαν (αντίστοιχα) σχεδόν τριπλάσιο κίνδυνο να φτωχοποιηθούν.* Όσον αφορά τόσο τη μερική όσο και την πλήρη απασχόληση, η Ελλάδα εμφανίζει μεγαλύτερα ποσοστά κινδύνου φτώχειας από την EU28 (περίπου διπλάσια κατά μέσον όρο). Προκύπτει λοιπόν η ισχυρή συσχέτιση μεταξύ επισφαλούς απασχόλησης, κοινωνικής ευπάθειας και κινδύνου φτώχειας.

Οι επιπτώσεις της πανδημίας στην (ήδη, επί χρόνια, εξαρθρωμένη) αγορά εργασίας είναι ήδη πολυδιάστατες και έχουν επηρεάσει το σύνολο των κλάδων της οικονομίας, αλλά και την αγορά εργασίας, αυξάνοντας την επισφάλεια στην απασχόληση. Οι χώρες που βασίζονται περισσότερο στον τουρισμό (όπως η Ελλάδα) φαίνεται να έχουν τη μεγαλύτερη μείωση εισοδήματος. Ειδικά οι νέοι που είναι και επισφαλώς εργαζόμενοι είναι αυτοί που έχουν κατ' εξοχήν πληγεί από τις επιπτώσεις της πανδημίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η υποτονικότητα της αγοράς εργασίας (labour market slack: το σύνολο των μη εκπληρωμένων αναγκών για απασχόληση του εκτεταμένου εργατικού δυναμικού) στην Ελλάδα ήταν, την 1η και 2η φάση της πανδημίας, κατά πολύ υψηλότερη από την αντίστοιχη του Μ.Ο. των Κρατών Μελών της EU27. Και στα τρία πρώτα τρίμηνα της πανδημίας (2020), η Ελλάδα ήταν ανάμεσα στις τρεις χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά υποτονικότητας στην αγορά εργασίας. Το τέταρτο τρίμηνο του 2020 παρουσιάστηκε αύξηση των συνεπειών της πανδημίας σε μείωση ωρών εργασίας και εισοδημάτων, ενώ κατά το πρώτο τρίμηνο του 2021, η υποτονικότητα της αγοράς εργασίας που σχετίζεται με τους νέους ηλικίας 15-24 ετών στην Ελλάδα ήταν 55,4%, ποσοστό το οποίο ήταν το υψηλότερο ανάμεσα στα κράτη μέλη της EU27, όπου συνολικά υπήρξε αύξηση της υποτονικότητας της αγοράς εργασίας, ειδικά για τους νέους

Τον Σεπτέμβριο του 2021, μετά και την πλήρη επανεκκίνηση της οικονομικής δραστηριότητας το καλοκαίρι και την επιτυχημένη τουριστική περίοδο, παρατηρήθηκε μια σημαντική βελτίωση σε κάποια από τα κρίσιμα μεγέθη της αγοράς εργασίας. Η συνολική ανεργία μειώθηκε στο 13,3% (από 14,6% τον Ιούλιο του 2021- ήταν το ίδιο, περίπου, ποσοστό και στο τέλος του 2021), ωστόσο παραμένει στις 3 υψηλότερες στην Ε.Ε.-27, σύμφωνα με την Eurostat. Σημαντική ήταν και η μείωση της νεανικής ανεργίας, κυρίως λόγω εποχικής εργασίας, η οποία μειώθηκε στο 24,5% (από 37,6% τον Ιούλιο του 2021), παραμένει όμως ακόμα υψηλή. Ωστόσο η κατάσταση για την Ελλάδα συνεχίζει να είναι κρίσι-

μη, καθώς η χώρα αντιμετωπίζει την νέα, μείζονα, ενεργειακή - οικονομική κρίση, που βρίσκεται σε εξέλιξη, χωρίς να έχει ακόμα πλήρως ανακάμψει από τις οικονομικές - κοινωνικές επιπτώσεις της πανδημίας.

Τα βασικά ευρήματα της δευτερογενούς ποσοτικής ανάλυσης επιβεβαιώνονται και από τα ευρήματα της πρωτογενούς ποιοτικής έρευνας που παρουσιάζονται αναλυτικά στο Βιβλίο, συμπεριλαμβανομένης και σειράς αποσπασμάτων από τις ερευνητικές συνεντεύξεις με τους επισφαλώς εργαζόμενους νέους (ώστε «να ακουστεί και η δική τους φωνή»). Όπως προέκυψε από αυτήν, οι νέοι (18-29 ετών) φαίνεται να απασχολούνται, ως επί το πλείστον σε επισφαλείς μορφές εργασίας είτε με σύναψη συμβάσεων ορισμένου χρόνου (κυρίως μερικού ωραρίου), εκ περιτροπής εργασία και δηλωμένη αυτό-απασχόληση, είτε με αδήλωτη εργασία σε επιχειρήσεις/εταιρείες ή αδήλωτη αυτό-απασχόληση ή αδήλωτη τηλεργασία. Αξίζει να επισημανθεί ότι η επισφαλής εργασία στους νέους φαίνεται να έχει λάβει εκτατικές διαστάσεις και παρατηρείται σε αρκετούς τομείς οικονομικής δραστηριότητας και επαγγελματικούς κλάδους όπως: υπηρεσιών, εστίασης, φαρμακοβιομηχανίας, παραϊατρικών επαγγελμάτων, αθλητισμού, τηλεπικοινωνιών, ηλεκτρονικού εμπορίου κ.λπ. Τα δε βασικά χαρακτηριστικά των επισφαλών μορφών εργασίας, ιδίως όταν εντάσσονται στο πλαίσιο σύναψης συμβάσεων, στις περισσότερες των περιπτώσεων φαίνεται να λαμβάνουν συνδυαστική μορφή, δηλαδή να υπάρχει ένας *συνδυασμός αφενός αναντιστοιχίας μεταξύ της συναφθείσας σύμβασης και της πραγματικής απασχόλησης* (σε ώρες, ημέρες, απολαβές και ένσημα), και ενίοτε ένας *συνδυασμός δηλωμένης και αδήλωτης εργασίας*. Αναδεικνύεται μία ευρύτερη τάση διεύρυνσης και «κανονικοποίησης» των μορφών επισφαλούς εργασίας αναφορικά με τη νέα γενιά, ιδίως του συνδυασμού δηλωμένης και αδήλωτης εργασίας καθώς και εκτεταμένης ελαστικοποίησης των όρων εργασίας. Επίσης διαμορφώνεται, ένας νέος *δυϊσμός της αγοράς εργασίας* (labour market dualization), μία νέα νόρμα που αφορά στους νέους που είναι επισφαλώς εργαζόμενοι (μεταξύ *insiders και outsiders*, με τους τελευταίους να απασχολούνται με πολύ ελαστικοποιημένους και «ευέλικτους» όρους εργασίας, και με αυξημένο κίνδυνο να βιώσουν το «φαινόμενο (του) τρόμου», κατά Lodovici & Semenza). Προέκυψε επίσης ότι οι νέοι «επιλέγουν» να εργαστούν σε επισφαλείς θέσεις απασχόλησης, κυρίως για λόγους βιοπορισμού και επιβίωσης και προκειμένου να εξέλθουν από το καθεστώς ανεργίας στο οποίο βρίσκονται, είτε λόγω έλλειψης εναλλακτικών επιλογών (ο «βαθμός απελπισίας» όπως ανέφερε χαρακτηρι-

στικά μία από τις συμμετέχουσες στις ερευνητικές συνεντεύξεις- εξ ου και ο τίτλος του Βιβλίου).

Καταληκτικά: προκύπτει ότι η (ποσοτική και ποιοτική) *εκτακτική διεύρυνση των επισφαλών μορφών απασχόλησης εκβάλλει σε μια, (συχνά) εξαναγκαστική, νεόδημη εργασιακή «κανονικότητα»* (με την, όχι σπάνια, παραβίαση των εργασιακών δικαιωμάτων των επισφαλώς εργαζόμενων νέων και συνακόλουθα με σοβαρές επιπτώσεις τόσο στη βιοτική τροχιά των νέων όσο και στις εργασιακές σχέσεις). Δείχνει δε να *απολλήγει σε μία ανακατασκευή της «ηθικής της εργασίας», με εξελικτικά επικυρίαρχες νέες (συχνά παράτυπες και καταχρηστικές) εργασιακές νόρμες, στις οποίες συναινούν (συχνά) αναγκαστικά οι νέοι/ες, ελλείψει εναλλακτικών*. Τα προαναφερθέντα μεταξύ άλλων εκβάλλουν και σε μια (ιδιαίτερα) ανησυχητική, διευρυμένη, απαξία

των πολιτικών θεσμών και του πολιτικού προσωπικού και συνακόλουθα μια σοβούσα μείζονα κρίση εμπιστοσύνης- αντιπροσώπευσης, σε συνδυασμό με την προϊούσα απονεύρωση της δημόσιας εμπιστοσύνης ανάμεσα στους/στις νέους/ες.

Οι συνέπειες αυτών για την κοινωνική συνοχή, ειδικά αν συνδυαστούν με φαινόμενα που δείχνουν να διευρύνονται όπως η διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας ενδέχεται να αποβούν καθοριστικές και εκτατικές και η ανάγκη για αλλαγή παραδείγματος (paradigm shift) στην αγορά εργασίας συνιστά μια επίμονη πρόσκληση για το σύνολο του πλέγματος των δημόσιων πολιτικών (public policy complex), το οποίο πρέπει να κινηθεί στην κατεύθυνση ενός αναδιανεμητικού πραγματισμού. Στην όποια νέα κανονικότητα, κανείς δεν πρέπει να αφηθεί να «διαβεί την έρημο» μόνος του.

